

Robert Kozyrski [Recenzja]: Ewa M. Ziółek, *Biskupi senatorowie wobec reform Sejmu Czteroletniego*, Lublin 2002, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ss. 239 + 3 nlb., il. kolor.

Hierarchowie kościelni (biskupi ordynariusze) brali udział w życiu politycznym państwa od chwili gdy powstały jego chrześcijańskie struktury. Ich obecność, początkowo w radzie królewskiej, następnie zaś w senacie Rzeczypospolitej przedrozbiorowej była koniecznym elementem, warunkującym poprawne funkcjonowanie państwa polsko-litewskiego. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że duchowni ci niekiedy bardziej interesowali się polityką i dyplomacją, niż losami własnej diecezji. W każdym razie, losy zarówno państwa, jak i Kościoła były ze sobą tak nierozzerwalnie związane, że ich osobna analiza wypaczyłaby całościowy obraz historii Polski w XVI-XVIII wieku.

Niestety historycy polskiego parlamentaryzmu, zwłaszcza przez ostatnich pięćdziesiąt lat, postrzegają i badają hierarchię katolicką głównie przez pryzmat ich posługi duszpasterskiej. Do nielicznych wyjątków w tym względzie należą chociażby prace: Alicji Dybkowskiej, Jana Dziegielewskiego, Jerzego Dygdały, Krzysztofa Chłapowskiego, Wojciecha Sokołowskiego i Anny Odrzywolskiej-Kidawy¹. Monografie te dokumentują zazwyczaj bogaty życiorys opisywanych lub opisywanej postaci, w większym lub mniejszym stopniu, wspominając o działalności politycznej. Oczywiście jest, że nie wszyscy hierarchowie nią się interesowali i zajmowali, ale też wiele postaci – chociaż piastujących wysokie stanowiska – nie odegrało znaczącej roli. Ich udział w życiu politycznym ograniczał się zazwyczaj do biernego lub niewielkiego asystowania podczas spotkań i narad w gronie królewskim oraz w trakcie trwania sejmu. W tym ostatnim przypadku biskupi zabierali na ogół głos podczas wstępnej fazy obrad sejmowych: wotów senatorskich². Rzadko również wykorzystuje się spuściznę pisarską senatorów-duchownych. Jeśli już funkcjonuje ona w obiegu pisarskim, to zazwyczaj poświęca się jej, jak i samym autorom, artykuły naukowe³.

¹ A. Dybkowska, J. Dziegielewski, *Udział Kościoła rzymskokatolickiego w sprawach państwa*, w: *Tradycje polityczne dawnej Polski*, red. A. Sucheni-Grabowska, A. Dybkowska, Warszawa 1993, s. 117-167; J. Dygdała, *Adam Stanisław Grabowski (1698-1766). Biskup, polityk, mecenas*, Olsztyn 1994; K. Chłapowski, *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996 (zwłaszcza s. 149-182); W. Sokołowski, *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574-1605*, Warszawa 1997; A. Odrzywolska-Kidawa, *Biskup Piotr Tomicki (1464-1535). Kariera polityczna i kościelna*, Warszawa 2004.

² Zob. Z. Szczerbik, *Wota senatorskie na sejmie koronacyjnym Władysława IV w 1633 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego”. Historia, 35 (1998) s. 49-63.

³ I. Lewandowska, *Biskup warmiński Jan Stefan Wydzga jako mąż stanu i kanclerz Rzeczypospolitej*, „Rocznik Elbląski”, 16 (1998) s. 29-46; S. Wielgus, *Życie i publicystyka polityczno-społeczna Stanisława Jacka Świącickiego, biskupa chełmskiego i nominata chełmińskiego (1615-1696)*, „Notatki Płockie”, 3 (1999) s. 3-9; E. M. Ziółek, *Biskupi-senatorowie wobec przymierza polsko-pruskiego 1788-1791 (w świetle ich mów sejmowych i korespondencji)*, „Czasy Nowożytne”, 9 (2000) s. 89-104; I. Makarczyk, *Biskup Tomasz Ujejski wobec problemów wojskowych w dobie wojny szwedzkiej (1650-1660)*, „Forum Teologiczne”, 1 (2000) s. 285-311; H. Mierzwiński, *Książd*

Do badań nad elitą duchowną Rzeczypospolitej, u schyłku jej istnienia, nawiązuje praca doktorska Ewy Małgorzaty Ziółek, opublikowana w 2002 r. Autorka wykorzystała w niej szeroki wachlarz źródeł, zarówno rękopiśmiennych, jak i wydanych drukiem. Należą do nich spisane i upowszechniane w formie publikacji ulotnych publiczne wystąpienia biskupów w sejmie, wypowiedzi biskupów zawarte w diariuszach sejmowych, listy pasterskie do wiernych oraz korespondencja prywatna hierarchów. Zebranie tej obfitej bazy źródłowej nie byłoby możliwe bez przeprowadzenia czasochłonnych kwerend archiwalnych. Cytowane w pracy dokumenty pochodzą z sześciu archiwów, krajowych i zagranicznych: Archiwum Watykańskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Kapituły Krakowskiej, Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie i Biblioteki (Naukowej PAU i – R.K.) PAN w Krakowie. Całość pracy została zawarta w czterech merytorycznych rozdziałach. Rozdział I (*Biskupi-senatorowie doby Sejmu Wielkiego*, s. 17-69), pełniący rolę wprowadzającą i oparty głównie na literaturze i źródłach pamiętnikarskich, opisuje i przybliża sylwetki biskupów uczestniczących w Sejmie Wielkim. Omówiono w nim pochodzenie i wykształcenie biskupów (seminaryjne, uniwersyteckie w kraju i za granicą), koligacje rodzinne i rodowe, które wpływały na karierę w stanie duchownym, krótką charakterystykę pracy w powierzonych diecezjach oraz karierę polityczną. Z nią, jak trafnie zauważyła Autorka, wiązała się nie tylko konieczność pracy w ławach sejmowych, ale też pełnienie różnych funkcji w aparacie administracyjnym państwa. Nie mniej ważne były również zainteresowania naukowe i artystyczne biskupów-senatorów. W Rozdziale II, najobszerniejszym (*Stanowisko biskupów wobec reform ustrojowych kraju*, s. 71-131) Autorka prezentuje postawy biskupów wobec reform sejmowych, zmierzających do naprawy państwa. Istotną rolę odgrywają tutaj poglądy hierarchów na przyczyny upadku Rzeczypospolitej, mające zapobiec mu reformy ustrojowe, wojskowe oraz wynikające z tego tytułu stosunki pomiędzy państwem a Kościołem. Zasadniczą treść Rozdziału III (*Biskupi wobec polityki zagranicznej Sejmu Wielkiego*, s. 133-170) stanowią rozważania na tematy polityczne. Zagadnienia w nim poruszone dotyczą koncepcji polityki jaką powinna prowadzić Rzeczpospolita wobec swoich sąsiadów. Ciekawostką w tym rozdziale są refleksje biskupów na temat rewolucji francuskiej. Ówczesni byli niemal jej naocznymi świadkami, stąd też mogli bez problemów porównać ją z reformami – „rewolucją pokojową” – w państwie polsko-litewskim. Ostatni, Rozdział IV (*Poglądy biskupów na ustrój gospodarczy i prawny państwa polskiego*, s. 171-199) został poświęcony problematyce społeczno-prawnej. Omówiono w nim poglądy biskupów dotyczące sprawy chłopskiej i upośledzenia tego stanu względem prawa. W tym kontekście, za najważniejsze do przedstawienia Autorka uznała: stosunek biskupów do ekonomii i gospodarki w państwie, powszechnego opodatkowania, wreszcie sprawnie funkcjonującego

biskup Adam Naruszewicz i jego działalność w okresie Sejmu Czteroletniego i Konstytucji 3 Maja, „Podlaski Kwartalnik Humanistyczny”, 3/4 (2000) s. 7-15; K. Wiśniewski, *Wpływ polityczny Stanisława Łubińskiego, biskupa płockiego w latach 1627-1640, na szlachtę mazowiecką i podlaską. Próba rekonstrukcji zaplecza politycznego*, „Rocznik Mazowiecki”, 14 (2002) s. 27-49.

prawa. Istotnym uzupełnieniem tekstu pracy jest krótka galeria portretów (13 hierarchów) niektórych biskupów biorących udział w obradach Sejmu Wielkiego.

Poddając analizie publiczne wystąpienia biskupów w sejmie Ewa Małgorzata Ziółek z powodzeniem przedstawiła tę ważną grupę osób, którą cechował niejednolity stosunek do problemów państwa. Z treści recenzowanej pracy wynika wręcz, że episkopat nie był monolitem i nie przemawiał jednym głosem na forum publicznym. Podziały te były aż nadto wyraźne i co ciekawsze, nie wynikały z różnic związanych z pochodzeniem społecznym. Wszyscy bowiem biskupi w tym czasie wywodzili się z warstwy „uprzywilejowanej” i nie mieli interesu by jej szkodzić lub działać na jej niekorzyść. Uzyskane jednak za granicą wykształcenie i bliższe przyjrzenie się rozwiązaniom ustrojowym państw zachodnich spowodowało, że hierarchowie ci w większości dążyli do przeprowadzenia zmian w skostniałym systemie politycznym, społecznym i gospodarczym Rzeczypospolitej. Trzeba jasno powiedzieć, i Autorka doskonale to wydobyła, postawa tych osób i chęć wprowadzenia wielu innowacji w państwie, we własnej diecezji, nie zawsze szła w parze z ogólnie pojmowanym przez społeczeństwo patriotyzmem. Wśród senatorów duchownych znajdowali się ludzie, których śmiało można określić mianem karierowiczów, posiadających mniejsze lub większe słabości, włącznie z chęcią bogacenia się za wszelką cenę. Uprzywilejowana pozycja w państwie sprawiała niekiedy, że hierarchowie ci czerpali korzyści z nielegalnych źródeł. Do katalogu najczęściej popełnianych przewinień można zaliczyć: pobieranie stałych pensji od obcych ambasad, dworów, nepotyzm oraz niekiedy zdradę stanu. Kilku zresztą senatorów nie uniknęło za to kary. Pozbawieni życia zostali: Józef Kazimierz Kossakowski i Ignacy Jakub Massalski, a jawnie popierający politykę Rosji, Wojciech Józef Skarszewski, cudem tylko uniknął kary śmierci. Sylwetki te nie zmieniają wszakże ogólnego obrazu biskupów, ludzi zabiegających o dobro ojczyzny, o rozwój własnych biskupstw i dóbr. Z tymi właśnie zagadnieniami wiąże się stosunek biskupów do reformy administracji państwa. Brak sprawnej dyplomacji – szpiegów – był ich zdaniem główną przyczyną słabości Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej. Co słusznie podkreślano, główny ciężar działań dyplomacji kierowano w stronę rosyjską. Ta jak wiadomo nie sprzyjała interesom państwa, stąd też wynikała próba stworzenia sojuszu z Prusami. Nieliczni tylko hierarchowie w swoich wystąpieniach podczas obrad Sejmu Wielkiego zajmowali się problematyką społeczną. Jeśli już ją poruszano, to oscylowała ona głównie wokół zagadnień związanych z polepszeniem losu chłopów. Modny wśród biskupów był fizjokratyzm. Generalnie wszyscy też zgadzali się z koniecznością wprowadzenia powszechnego podatku i wyższością prawa naturalnego nad stanowionym.

Praca Ewy Małgorzaty Ziółek jest cenną, jak również rzadką publikacją, która omawia specyficzną grupę osób, polityków a zarazem duchownych. Autorka włożyła ogromny wkład w przybliżenie postaw i myśli biskupów ordynariuszy i senatorów. Osobiście jednak, jako badacz zajmujący się historią Kościoła i parlamentaryzmu w Polsce czuję mały niedosyt. Zabrakło mi na przykład właściwej w tego typu pracy analizy działalności biskupów widzianej przez pryzmat sejmikującej szlachty. Przyjmując, że dysertacja ta dotyczy wydarzeń rozgrywających

się podczas obrad sejmowych, poza jednym wyjątkiem, nigdzie nie znaleźliśmy opinii społeczeństwa szlacheckiego o roli biskupów, czy informacji o biskupach współdziałających, lub nawet kontaktujących się ze szlachtą poprzez sejmiki. Nie wiemy zatem na ile postawy tych hierarchów były kształtowane przez opinię społeczeństwa partycypującego we władzy, czy w ogóle z nią się liczyli. Nie wyjaśniono również pojęć na trwałe związanych z historią parlamentaryzmu polskiego. Nigdzie nie znajdziemy chociażby krótkiej definicji, czy wyjaśnienia terminów: Kodeks Adama Zamoyskiego, Familia, Rada Nieustająca, Departament Skarbowy itd. Biorąc pod uwagę, że pracą tą zainteresują się nie tylko historycy prawa i parlamentaryzmu, ale także badacze dziejów Kościoła, takie wyjaśnienie pozwoliłoby w większym stopniu zrozumieć opisywane, niekiedy trudne, materie prawne. Takich pojęć, jak KEN, czy Konstytucja 3 Maja nie ma potrzeby definiować, bo znane są wszystkim, którzy pierwsze wiadomości z zakresu historii zdobywali już w ławach szkoły podstawowej czy średniej. Pragnę podkreślić, że uwagi te w żadnej mierze nie umniejszają wartości pracy Ewy Małgorzaty Ziółek. Są jedynie osobistą uwagą piszącego tę recenzję. Niemniej jednak warto byłoby wziąć je pod uwagę już na redakcyjnym etapie pisania pracy.

Na koniec trzeba wyraźnie powiedzieć, że Biskupi senatorowie wobec reform Sejmu Czteroletniego to pozycja godna polecenia i z pewnością wydatnie przyczyni się do pogłębienia wiedzy z zakresu historii parlamentaryzmu i Kościoła w Polsce. Miejmy nadzieję, że zapoczątkuje ona zakrojone na szeroką skalę badania i studia nad tymi zagadnieniami.

Ks. Paweł Staniszewski: [Recenzja] Czesław Pest, *Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926). Pierwszy Prymas Polski Odrodzonej*, Poznań 2004, ss. 500, Wydawnictwo Naukowe UAM.

Ważne miejsce w badaniach nad historią Kościoła katolickiego w Polsce zajmują opracowania poświęcone biskupom. Jako pasterze diecezji, troszczyli się oni o życie religijne wiernych i sprawne administrowanie powierzonym sobie terytorium. Ich posługiwanie posiadało przede wszystkim charakter religijno-kościelny. Jednak z racji społecznego aspektu wykonywanej funkcji, począwszy od średniowiecza, biskupi zajmowali różnego rodzaju stanowiska w administracji państwowej. Należeli do najbardziej wykształconej warstwy społecznej. Wielu z nich zasłynęło ze swej wiedzy, mądrości a także jako ludzie pióra, autorzy wartościowych dzieł, i to nie tylko o tematyce religijnej.

Od kilku lat obserwujemy znaczne zainteresowanie rolą i znaczeniem biskupów w Polsce na przestrzeni dziejów. Ukazały się wydawnictwa poświęcone biskupom w określonych okresach historycznych. Ostatnio na rynku wydawniczym pojawiła się kolejna pozycja stanowiąca monografię hierarchy kościelnego: Czesław Pest, *Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926). Pierwszy Prymas Polski*